

سید محمد

پرگی

این رساله در تاریخ ۱۳۸۹/۷/۲۴

با شماره ۱۸/۵ هجری و تاریخ و در ۱۳۸۹
عالی (ف) شد.

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه آموزشی تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته تاریخ عمومی جهان

اثرات جنگ های صلیبی بر پیدایش رنسانس

استاد راهنما: دکتر علی بیگدلی

استاد مشاور: دکتر کریم سلیمانی دهکردی ۱۳۸۹/۷/۲۴

محقق

سیدبرهان تفسیری

خرداد ۸۹

مراجعات و تصدیقات
تسبیح

تقدیم
به
پدر بزرگوار
و
مادر مهربانم

تقدیر و تشکر

اول از همه خداوند منان را شاکر و سپاسگذارم. با تقدیر و تشکر از اساتید بزرگوار آقایان دکتر علی بیگدلی، دکتر کریم سلیمانی و دکتر محمد حاج تقی که زحمت راهنمایی، مشاوره و داوری رساله مرا به عهده گرفتند و بویژه جناب آقای دکتر بیگدلی که من بسیاری از داشته های خود را مدیون ایشانم. از اساتید بزرگوار آقایان دکتر سهراب یزدانی، دکتر یعقوب آژند، دکتر صالح پرگاری، خانم هما رضوانی، دکتر محمد تقی مختاری، دکتر عطاءالله حسنی، دکتر عزیزالله بیات، دکتر محمد علی اکبری و دکتر علی اصغر مصدق رشتی کمال تقدیر و تشکر را دارم. از پسر عموی مهربانم سید مهدی تفسیری که زحمت تایپ رساله را به عهده گرفتند صمیمانه تشکر می کنم.

چکیده

تحقیق حاضر حاوی دوره ای از تاریخ اروپاست که منقلب شدن اروپا را شاهدیم. قبل از تغییرات اساسی و دگرگونی اروپا (تحت عنوان رنسانس) شاهد یک سلسله جنگها بین مسلمانان و مسیحیان تحت عنوان جنگهای صلیبی هستیم. تحقیق حاضر سعی کرده است که ارتباط این دو پدیده، جنگهای صلیبی و رنسانس، را مورد بررسی قرار دهد و با بررسی موشکافانه رنسانس در جنبه های فرهنگی، علمی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی میزان اثر پذیری این جنبش را از جنگهای صلیبی به تصویر بکشد. در این مقال متوجه می شویم که پس از جنگهای صلیبی، اروپا دچار یک بحران مهمتر از همه سیاسی می شود و مبانی قدرت قرون وسطی (پاپ، فئودال و شاه) و میزان قدرت آنها نسبت به قبل دچار تغییراتی میشوند و به لحاظ نظری و عملی شاهد نوعی شکست قدرت هستیم به نحوی که در حین رنسانس و پس از آن بویژه با نهضت اصلاحات دینی، پاپ قدرت فائده خود را نسبت به قبل بشدت تضعیف شده دید. قدرت فئودالها هم بر اثر اعزام تعداد زیادی از سرفها به جنگهای صلیبی کاسته شد و سیستم فئودالیتته دچار تحولاتی بنیادین شد. از سوی دیگر شاهد برآمدن دولتهای ملی و ازدیاد قدرت پادشاهان هستیم. روند جابجایی این قدرتها، که در واقع می توان گفت مهمترین دستاورد رنسانس بود، و میزان اثرپذیری آنها از جنگهای صلیبی در تحقیق حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه های کلیدی: جنگهای صلیبی، رنسانس، فئودالیسم، مرکانتیلیسم، اسلام، مسیحیت.

فهرست مطالب

صفحه	موضوعات
۱.....	فصل مقدماتی.....
۶.....	معرفی و نقد منابع.....
۸.....	بخش اول: اوضاع اروپا در آستانه جنگ ها.....
۱۰.....	فصل اول: اوضاع اقتصادی، اجتماعی اروپا.....
۱۰.....	۱- فتودالیسم و چالش های آن.....
۱۴.....	۲- تشکیل هسته های سرمایه داری تجاری.....
۱۴.....	الف) سر بر آوردن بازرگانی (۱۳۰۰ - ۱۰۶۶ میلادی).....
۱۵.....	ب) رشد شهر و تجارت.....
۱۷.....	ج) تشکیلات اصناف.....

۱۸	(د) انقلاب کشاورزی
۱۹	فصل دوم: اوضاع مذهبی، سیاسی اروپا
۱۹	۱- دو قطبی شدن کلیسا
۱۹	الف) کلیسای ارتدوکس
۲۰	ب) کلیسای کاتولیک
۲۲	ج) اختلاف میان روم و بیزانس بر سر مسئله‌ی تمثال شکنی
۲۳	۲- اختلافات پاپ‌ها و امپراتوران
۲۴	جنگ هانری چهارم امپراتور آلمان و پاپ گریگوار هفتم:
۲۵	۳- کانون‌های درگیر قدرت در شرق در آستانه‌ی جنگ‌ها
۲۸	بخش دوم: تقابل اسلام و مسیحیت
۳۰	فصل اول: جنگ‌های صلیبی تا عهد صلاح الدین ایوبی
۳۰	۱- زمینه‌ها و مقدمات وقوع جنگ‌های صلیبی
۳۴	الف) دلایل عمومی و نزدیک
۳۵	ب- دلایل اروپایی و بعید
۳۷	۲- جنگ اول صلیبی
۳۹	۳- جنگ دوم و سوم صلیبی
۴۲	فصل دوم: جنگ‌های صلیبی بعدی
۴۲	(۱) جنگ چهارم
۴۴	(۲) جنگ‌های بعدی
۴۷	فصل سوم: اثرات جنگ‌های صلیبی بر پیدایی رنسانس و اروپای رنسانسی

۴۷	الف - در پیدایی رنسانس.....
۵۴	ب - اثرات بعید بر اروپا.....
۵۴	(۱) پروتستانتیسم.....
۶۰	(۲) زمینه های ناسیونالیسم.....
۶۱	(۳) اکتشافات جغرافیایی.....
۶۵	الف) شاهزاده هانری و پرتغالی ها.....
۶۶	ب) کریستف کلمب و اسپانیائی ها.....
۶۹	بخش سوم: تعاملات فرهنگی، اقتصادی و علمی اسلام و مسیحیت.....
۷۱	فصل اول : علوم و تمدن اسلامی.....
۷۱	۱- شهر سازی.....
۷۲	۲- پایگاه تجارت در ممالک اسلامی.....
۷۴	۳- تولیدات کشاورزی و معادن.....
۷۵	۴- گیاه شناسی و دارو سازی.....
۷۶	۵- ستاره شناسی.....
۷۸	۶- علوم پزشکی.....
۸۰	فصل دوم: انتقال علوم اسلامی به اروپا و پذیرش آن توسط مسیحیان.....
۸۵	فصل سوم: نهضت ترجمه و کانون های فعال.....
۸۷	الف) طَلِيْطَلِيْه.....
۸۹	ب) سیسیل (صقلیه).....
۹۲	فصل چهارم: دانشگاه ها و مراکز علمی.....

۹۲	۱- مراکز علمی جهان اسلام تا قرن هفتم هجری
۹۴	۲- تأسیس نخستین دانشگاه‌ها در اروپا و ارتباط آن با مراکز علمی جهان اسلام
۹۸	بخش چهارم: رنسانس
۱۰۰	فصل اول: مبانی
۱۰۰	۱- تعریف رنسانس
۱۰۴	۲- زمینه‌های رنسانس
۱۰۷	فصل دوم: رنسانس ایتالیا
۱۰۷	۱- پیش‌قدمی ایتالیا در رنسانس
۱۱۴	۲- اومانیزم
۱۲۰	فصل سوم- رنسانس در خارج از ایتالیا
۱۲۱	الف) رنسانس شمالی
۱۲۵	ب) رنسانس در دیگر نقاط
۱۳۰	فصل چهارم - مختصات هنر دوره‌ی نوزایی
۱۳۴	نتیجه‌گیری
۱۴۲	منابع و مأخذ
۱۴۲	الف) فارسی
۱۵۰	ب) انگلیسی

فصل مقدماتی

مقدمه: کلیات تحقیق

جنگهای صلیبی و رنسانس از پدیده هایی هستند که در تاریخ منحصر به فردند و در واقع حوادثی هستند که برشهای بزرگی در تاریخ بوجود آوردند. جنگهای صلیبی به جنگهای مسیحیان با مسلمانان در قرون وسطی اطلاق می شود که در ۱۰۹۵ میلادی شروع و تا ۱۲۹۱ به مدت دو قرن دنیای اسلام و مسیحیت را بشدت تحت تأثیر قرار داده بودند. در این جنگها صاحبان قدرت اروپا (پاپها، فئودالها و پادشاهان) تا حدودی اختلافات داخلی خود را کنار گذاشته و از آنجایی که جنگها از سوی ارباب کلیسا صبغه مذهبی به خود گرفته بود عازم جنگها شدند. در اروپای معاصر جنگهای صلیبی فعل و انفعالاتی در حال وقوع بود که باعث شد مبانی اجتماعی-اقتصادی اروپا پس از جنگها دچار تغییراتی اساسی نسبت به قبل شود تا جائیکه افق دید اروپائیان در جنگها در برخورد با مسلمانان توسعه یافت و در عوض با شکست هایی که در جنگهای صلیبی خورده بودند اعتماد تام مردم اروپا (درگیر در جنگها) نسبت به کلیسا دچار تزلزل شد و اروپا مواجه با رنسانس شد. در اینجا یک سؤال بزرگ مطرح می شود که چه شد که اروپا با نوزایی مواجه شد سعی می شود این پیدایی چه ارتباطی با جنگهای صلیبی داشت.

اهمیت و بیان مسأله

تاریخ اروپا از قرون چهاردهم و پانزدهم تحولاتی عظیم را به خود دید که تحت عنوان رنسانس در منابع مختلف و توسط محققین بسیاری از آن یاد شده است. در پی این پدیده اروپا از جای خود کنده شد و با این خیزش علمی بزرگ پلی ارتباطی به دنیای مدرن زد. تحولات اروپا در عهد رنسانس به مراتب و از جنبه های مختلف مورد بررسی قرار گرفته اند. حال اگر کمی به قبل از رنسانس توجه کنیم متوجه می شویم که اروپا در قرون دوازده و سیزده درگیر یک سلسله جنگها با مسلمانان (تحت عنوان جنگهای صلیبی) شد. این جنگها در حدود دو قرن ادامه داشت و صاحبان سه گانه قدرت در اروپا (پاپ، فئودال و شاه) به مراتب درگیر این جنگها بودند. در حین این جنگها و پس از آنهاست که رنسانس زمینه سازی می شود. این جنگها هم توسط بسیاری از محققین شرقی و غربی مورد بررسی واقع شده اند و در بیشتر موارد به اثر گذاری این جنگها بر رنسانس اروپا تأکید کرده اند اما می توان گفت که هیچ محققى به طور همه جانبه به تبیین اثر گذاری این جنگها بر رنسانس نپرداخته است. لذا ضرورت تبیین روند این اثر گذاریها و تعیین دامنه هریک را در این تحقیق وظیفه خود می دانم تا بدین ترتیب کمکی در جهت فهم هرچه بهتر رنسانس، اهمیت جنگهای صلیبی و در کل اهمیت جنگها در سیر تمدن بشری و بویژه تمدن کنونی غرب انجام داده باشد.

پیشینه و ادبیات تحقیق

تاکنون تک نگاری هایی در مورد جنگهای صلیبی از سوی افرادی چون رنه گروسه، آنتونی وست، بیل تیموتی و... به رشته تحریر درآمده و از سوی دیگر تک نگاری های ارزشمندی در مورد رنسانس از سوی افرادی چون جیمز کوریک، اسمن کارن، یاکوب بورکهارت و... صورت گرفته است. اما هیچ اثر مدونی به طور خاص به بررسی مستقیم رابطه جنگهای صلیبی و رنسانس نپرداخته است و این موضوع رویکردی جدید به مسأله است و هیچ اثر مدونی (حداقل به فارسی) در این زمینه وجود ندارد.

سوالات تحقیق

سوال اصلی: چرا اروپا در پی جنگهای صلیبی با رنسانس مواجه شد؟

سوال فرعی اول: روند اثرگذاری جنگهای صلیبی بر رنسانس چگونه بود؟

سوال فرعی دوم: تأثیر منابع علمی، فلسفی بین النهرین بر زایش مدرنیته چگونه بود؟

فرضیه: تحقیق توصیفی است و فرضیه ندارد.

روش تحقیق

تاریخ به دلیل پرداختن به گذشته از دسترس تجربه خارج است و روش گردآوری اطلاعات در تاریخ کتابخانه‌ای و اسنادی می باشد و در واقع راهی جز مراجعه به اسناد و منابع کتابخانه ای نیست. لذا به تبع این امر روش گردآوری داده ها در تحقیق حاضر کتابخانه‌ای بوده روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و کیفی می باشد. در این راستا کتابخانه های دانشگاه شهید بهشتی و تربیت مدرس مورد استفاده و در دسترس من بوده اند.

موانع تحقیق

از مشکلات موجود بر سر راه تحقیق حاضر اینست که منابع دست اول در دسترس نبودند زیرا دایره زمانی و مکانی تحقیق این اجازه را به من نمی داد که به منابع دست اول دسترسی داشته باشم و همه منابع دست اول در خارج از کشور قرار دارند.

سامان تحقیق

این تحقیق شامل بخش مقدماتی و چهار بخش دیگر و یک نتیجه است. بخش مقدماتی شامل مقدمه و بیان مسأله، سوالات و فرضیه های تحقیق، روش تحقیق، موانع تحقیق و شناخت منابع است. در بخش

اول اوضاع اروپا در آستانه جنگهای صلیبی مورد بررسی واقع شده است. بخشهای دوم و سوم به بررسی مجاری ارتباطی مسلمانان و مسیحیان (جنگهای صلیبی، نهضت های ترجمه طلیطله و سیسیل و دانشگاهها) پرداخته اند. در بخش چهارم رنسانس و زمینه ها و حوزه های آن بررسی شده است. به لحاظ دامنه زمانی و مکانی، این تحقیق تحولات اروپا از قرن یازدهم تا قرن شانزدهم را شامل می شود و بیشتر متمرکز بر کشورهاییست که به تناوب در مرکز جریانها و تحولات این دوره بوده اند (همچون ایتالیا، آلمان و انگلیس) و در مواردی تحولات آسیای صغیر و اسپانیای اسلامی را هم مورد بررسی قرار داده است.

معرفی و نقد منابع

در کل بیشتر منابع مورد استفاده، از نوع تحقیقاتی و دست دوم هستند. منابع استفاده شده به سه دسته تقسیم می شوند؛ یک دسته منابعی هستند که توسط اروپائیان نوشته شده اما به فارسی ترجمه نشده اند. دسته دوم منابعی هستند که توسط اروپائیان نوشته شده و به فارسی هم ترجمه شده اند که بیشترین استفاده از این منابع صورت گرفته است. دسته سوم منابعی هستند که توسط شرقی ها، مسلمانان، نوشته شده اند. نکته حائز اهمیت اینکه منابع استفاده شده صرفاً منابع تاریخی نیستند بلکه از منابع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و علمی هم استفاده شده است. در زیر تعدادی از منابع استفاده شده بطور مختصر معرفی و در مواردی نقد می شوند.

یکی از منابع تحقیقی بسیار مهم در مورد جنگهای صلیبی کتاب «جنگهای صلیبی» اثر آنتونی وست می باشد. این کتاب یک تک نگاری بسیار مفید در مورد این جنگها است که در آن بطور مفصل جنگها بررسی شده اند. به نظر می رسد که این کتاب در معرض آن اتهام مکتب آنال باشد که تواریخ سنتی بطور عمیقی دچار تخصص - گرایی افراطی شده اند؛ چرا که نویسنده در این کتاب به بررسی اوضاع اروپا در آستانه جنگها نپرداخته هرچند اثرات جنگها بر اروپا را بررسی کرده است و در واقع اهمیت این کتاب برای این تحقیق در همین امر است که به اثر گذاری جنگها بر اروپا معتقد بوده و در این زمینه نتایجی را بر می شمارد.

از دیگر منابع مهم و تحقیقی جدید «جنگهای صلیبی» اثر بیل تیموتی است. نویسنده در این کتاب سعی دارد ابتدا اوضاع اروپا در آستانه جنگهای صلیبی را به تصویر بکشد و در این راستا به بافت قدرت و زندگی اجتماعی مردم اروپا و فئودالیسم حاکم بر آن اشاره دارد. نویسنده در این کتاب، که در واقع یک تک نگاری ارزشمند در نوع خود است، نگاهی تبیینی به علل جنگها دارد و از سوی دیگر با یک

نگاه به آینده جنگها را برای اروپا مفید می داند و با نگاهی مثبت به ارزیابی جنگها می پردازد که ارزش آن برای تحقیق حاضر در همین مسأله است اما به تبیین این اثرات پرداخته است. بیشترین تمرکز نویسنده بر سه جنگ اول است و تصویری کلی از اروپای پیش از جنگها و اروپای در حین جنگها ارائه می دهد و در آخر نگاهی به اثرات جنگها بر اروپا دارد.

کتاب «رنسانس» اثر جیمز آ. کوریک از منابع تحقیقی جدید در مورد رنسانس است. نویسنده در این اثر بطور مفصل به تشریح رنسانس و اوضاع کلی اروپا و تغییرات آن در عهد رنسانس پرداخته است. در این راستا از زوایای مختلف و متفاوتی به رنسانس نگاه می کند و ابعاد متفاوت رنسانس از جمله فرهنگ، تجارت، هنر، ادبیات و علوم را بطور مجزا مورد توجه قرار داده است. این کتاب یک تک نگاری در مورد رنسانس بوده و هیچ توجهی به اروپای قبل از رنسانس ندارد هر چند که با نگاهی مثبت به ارزیابی اثرپذیری رنسانس از جنگهای صلیبی پرداخته اما به تبیین آن نمی پردازد. ارزش کتاب در اینجاست که از منابع دست اول رنسانس استفاده کرده است.

تمدن رنسانس ایتالیا اثر یاکوب بورکهارت هم یکی از منابع مهم مورد استفاده است. در این کتاب نویسنده به پدیده رنسانس در جامعه خاص ایتالیا توجه داشته و ریشه پیدایی رنسانس را فرهنگ می داند. به اعتقاد او این فرهنگ دارای وجوه مختلفی بود به این ترتیب که به زنده کردن جهان باستان پرداخت و با دید جدیدی به دنیای پیرامون خود نگریست. نویسنده در این اثر به ادبیات دوره رنسانس توجه دارد و آن را متفاوت از ادبیات گذشته می داند به این ترتیب که به مادیات و جنبه های دنیوی انسان بیشتر توجه دارد. می توان گفت که کتاب او از نظر شیوه پرداخت و کیفیت دارای ارزشی قابل توجه است. نکته جالب توجه اینکه نویسنده به ترتیب تقدم و تأخر رویدادها توجهی ندارد و دیگر اینکه او از منابعی بکر مثل ادبیات و هنرهای بصری استفاده فراوان کرد که تا آن زمان مورد توجه چندانی از سوی مورخین نبودند.

بخش اول

اوضاع اروپا در آستانه جنگ ها

بخش اول

اوضاع اروپا در آستانه جنگ ها

این بخش شامل دو فصل است. در فصل اول سعی می شود که با بررسی اوضاع اقتصادی-اجتماعی اروپا در آستانه جنگهای صلیبی، کلیاتی از این اوضاع پیش روی خواننده قرار گیرد. در این فصل ابتدا به فتودالیسم و چالشهای آن پرداخته خواهد شد که لازمه هر شناخت اوضاع اروپا داشتن تصویری، هرچند کلی، از فتودالیسم است. سپس به مبحث تشکیل هسته های سرمایه داری تجاری پرداخته خواهد شد که در واقع می توان گفت سرچشمه نوزایی اروپا بودند.

در فصل دوم اوضاع مذهبی-سیاسی اروپا مورد بررسی قرار خواهد گرفت. به همین منظور ابتدا به مبحث کلیسا و اختلافات و تجزیه آن به ارتدوکس و کاتولیک پرداخته خواهد شد که اختلافات مذهبی از شاخصه های اروپا در این دوران است. سپس به مسائل سیاسی توجه می شود و اختلافات پاپها و امپراتوران (دو قطب صاحب قدرت) مورد توجه قرار می گیرد که حتی به جنگ با یکدیگر هم می-پردازند. در نهایت به صاحبان قدرت در شرق در این زمان به طور مختصر اشاره می شود.

فصل اول

اوضاع اقتصادی، اجتماعی اروپا

برای ورود به بحث ابتدا لازم است که زمینه آن به درستی شناخته شود تا یک چارچوب کلی از آن پیش روی خواننده قرار داشته باشد. در همین راستا ابتدا باید در بررسی اوضاع اروپا متمرکز شده و شرایط اقتصادی، سیاسی و مذهبی اروپا را در آستانه جنگهای صلیبی به درستی بررسی کرد. اروپا در آستانه این جنگها به لحاظ اقتصادی و اجتماعی با فئودالیسم و تبعات آن دست و پنجه نرم می کرد و از قرون دهم و یازدهم به بعد رفته رفته هسته های تجاری جدیدی در اروپا ظهور کردند که در این تحقیق ابتدا یک بررسی اجمالی از فئودالیسم صورت گرفته و سپس این هسته های سرمایه داری جدید معرفی خواهند شد.

۱- فئودالیسم و چالش های آن

اروپا در آستانه جنگهای صلیبی به لحاظ اقتصادی تحت سیطره ی نظام بسته ی فئودالیت بود که مانع شکل گیری بازارهای بزرگ و معاملات فرامحلی و در نتیجه از موانع اصلی شکل گیری و پیشرفت تجارت در ابعاد دور و تجارت سرمایه داری بود. در این دوره، فئودالها منافع سیاسی و شخصی خود را در اداره ی ملک خود با همین سیستم بسته می دیدند. بواقع اساس قدرت آنها هم در همین مالکیت

نهفته بود و از طریق مالکیت بر زمین‌ها، صاحب مزایای بسیار دیگری هم می‌شدند از قبیل بیگاری، مالیات و ... در واقع این سیستم وسیله‌ی دیکته‌ی فئودال‌ها بر رعایا بود. به گفته‌ی دکتر هلن کام مورخان نظام حکومتی گوهر فئودالیسم را در این دیده‌اند که «زمین‌داری منبع قدرت سیاسی است». از دیدگاه حقوق‌دانان، گوهر فئودالیسم در این بوده است که «منزلت را حق تصرف (زمین) تعیین می‌کند؛ از دیدگاه اقتصاددانان «زراعت زمین از طریق اعمال حق نسبت به اشخاص وجه خاص فئودالیسم است»^۱ در سیستم کارگاهی متناسب با فئودالیت باردهی پایین بود؛ زیرا ابعاد و انگیزه‌های کاری کوچک بودند. شیوه‌های کشت راضی‌کننده نبود و بازارها کوچک بود. در این رابطه موریس داب می‌گوید که «نه تنها باردهی کارگاهی، هم به سبب نوع روش‌هایی که به کار می‌رفت و هم به سبب نبود انگیزه‌های کار کردن بسیار اندک بوده، که محصول زمین نیز چنان کم بود که باعث شد بعضی مواقع این فکر را پیش نهند که نظام زراعتی موجود چنان است که توان خاک را می‌فرساید. شیوه‌ی ابتدایی تناوب و نبود مقادیر بسنده‌ای از محصولات ریشه‌ای و علف‌های کاشته مانند یونجه، چندان فرجه‌ای به خاک نمی‌داد که بعد از برداشت تجدید قوا کند»^۲.

اگرچه هر دهکده یک حوزه‌ی خاص خودکفا بود، نمی‌توانست هر چیزی را که مورد نیاز روستائیان بود تولید کند. بنابراین بعضی از احتیاجات باید از خارج (از روستا) تحصیل می‌شدند. شاید اساسی‌ترین کالایی که اکثر روستاها قادر به تولید آن نبودند نمک بود. از دیگر کالاهایی که طالب زیاد داشت ماهی نمک سود، فلزات به ویژه آهن و ... بود. بنابراین همیشه تجارتی ضعیف میان روستائیان با بازرگانان خارج مانور (ملک فئودالی) یا در بازارهای مکاره و فصلی وجود داشت^۳

داستان احیای تجارت در اروپای غربی بعد از سال ۱۱۰۰ میلادی و تأثیر بر هم زنده‌ی آن در جامعه‌ی فئودالی به قدر کافی دانسته هست. از رشد دادوستد که دادوستدگر و اجتماع دادوستدگران را

۱. هریرت موریس داب، مطالعاتی در زاد و رشد سرمایه‌داری، ترجمه‌ی حبیب‌الله تیموری، جلد اول (تهران: نشر نی، ۱۳۷۹) ص ۴۳.

۲. همان، ص ۵۳.

۳. Robert Ergang, *The renaissance*, D Van nostrand and LID (Simultaneously), ۱۹۶۷, p. ۵۲.